

PRIMELE TRADUCERI DIN HALIMA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

EUGENIA DIMA

Celebra culegere de basme orientale *O mie și una de nopți*, publicată în limba franceză de Antoine Galland, precum și prelucrarea lui Pétis de la Croix, intitulată *O mie și una de zile*, au avut încă de la începutul secolului al XVIII-lea o largă circulație europeană. Versiunile italiene ale acestor două cicluri au fost unificate în compilații grecești, publicate la Venetia (1757—1762) și la Viena (sfârșitul secolului al XVIII-lea), care s-au răspândit și în Țările Române. Mai ales acestea din urmă au fost traduse la noi, numărul mare de copii oglindind succesul de care s-au bucurat poveștile orientale în rândul cititorilor români. În afară de culegerile grecești, au mai circulat în Țările Române și alte versiuni traduse și apoi reproduse de asemenea în copii manuscrise.

În cultura noastră s-au efectuat studii ample în care s-au analizat răspîndirea și importanța acestei cărți populare, cunoscută și sub numele de *Halima*, s-au stabilit originalele care au stat la baza unora din traduceri românești. În acest sens, contribuții de seamă au adus M. Gaster¹, N. Cărtojan², Dorothea Sasu-Țimerman³, Dan Simonescu⁴, I. Zugrav⁵, Marta Anineanu⁶, Mircea Anghelescu⁷; semnalăm, de asemenea, tratarea monografică din *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*⁸. Un instrument de lucru deosebit de util pentru prezentarea filologică a traducerilor românești

¹ M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 92—103.

² N. Cărtojan, *Cărțile populare în literatura românească*, II, București, 1938, p. 298—320.

³ Dorothea Sasu-Țimerman, „*Les Mille et une nuits*” dans la littérature roumaine, în „*Studia et acta orientalia*”, II, 1959, p. 189—205.

⁴ Ion Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1963; nota introductivă de la p. 405—408 a fost alcătuită de Dan Simonescu.

⁵ I. Zugrav, *Un vechi manuscris cu „Istoria persăști” din Biblioteca Mănăstirii Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, XLIII, 1967, nr. 11—12, p. 702—705.

⁶ Marta Anineanu, *Povestea lui Camaralzaman*, în „*Revista de istorie și teorie literară*”, t. XIX, 1970, nr. 2, p. 291—294.

⁷ Mircea Anghelescu, *Prima traducere românească din Halima*, în LR, XXI, 1972, nr. 3, p. 263—266; idem, *Observații cu privire la traduceri românești din Halima în secolul al XVIII-lea*, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 25—28; idem, *Literatura română și Orientul (secolele XVII—XIX)*, București, 1975.

⁸ *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 423—424; articolul *Halima* este semnat de Constantin Teodorovici.

din *Halima* îl reprezintă *Bibliografia analitică a literaturii române vechi*, alcătuită de Mihai Moraru și Cătălina Velculescu⁹.

Deoarece au rămas nerezolvate unele aspecte legate în special de partea filologică și lingvistică a chestiunii, în bibliografia parcursă aparînd unele inconsecvențe și chiar erori, ne-am propus în lucrarea de față să studiem toate traduceri românești ale *Halimalei*, păstrate în manuscris, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, pentru a fixa numărul arhetipurilor și filiația dintre manuscrise, să încercăm, acolo unde va fi posibil, să descoperim traducătorii rămași necunoscuți sau originalele folosite, să localizăm traducerea sau copierea unui text. Obiectul cercetării noastre îl constituie un număr de douăzeci de manuscrise care conțin traduceri integrale sau fragmentare din *Halima*¹⁰. Ne-am oprit numai la acestea, deoarece ele pun probleme de filologie deosebite, iar o dată cu publicarea de către Gherasim Gorjan¹¹ și mai ales de către I. Barac¹² a poveștilor orientale se inaugurează seria traducerilor moderne, tipărite.

Manuscrisele vor fi analizate în continuare grupate pe versiuni.

V e r s i u n e a A

1. Cel mai vechi text românesc din *Halima* se află în ms. V-15 de la BCU Iași și a fost copiat la 1771. Manuscrisul a fost prezentat pentru prima dată de Mircea Anghelescu¹³; autorul constată că textul, scris de copistul moldovean Luca, ar corespunde unui capitol din volumul al doilea al versiunii grecești, tipărit la Veneția în 1762, dar că totuși nu pare a fi tradus după un original grecesc deoarece există deosebiri semnificative în privința narațiunii și a foneticii numelor proprii. Mircea Anghelescu conchide că „intermediarul posibil ar fi unul din limba slavă (sic !), polonă sau rusă”¹⁴. Capitolul din *Halima* semnalat de Mircea Anghelescu în ms. V-15 este intitulat *Istorie veche a lui Arun Răștd, împăratul de Bagdat* (f. 80^r—102^r).

Parcurgînd și noi acest manuscris, am ajuns la unele concluzii diferite de ale autorului citat. Textul din *Halima* nu se află numai între f. 80^r—102^r, ci se continuă pînă la f. 115^r cu *Istorie a lui Răzvan Șah, împăratului de la China, adevă de la Cinmacin*; acestui capitol i-ar corespunde, în ediția grecească, *Istoria împăratului Ruxad și a împărătesei Cheristanii*¹⁵ din volumul al doilea, care cuprinde povestiri din ciclul *O mie și una de zile*¹⁶. Mircea Anghel-

⁹ Mihai Moraru și Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea a II-a, București, 1978, p. 307—334 (în continuare, *BCP*).

¹⁰ Nu am avut în vedere ms. 5763 de la BAR (fost 5902), care este o prelucrare românească și ms. 1170 de la BAR, localizare după traducerea lui Gherasim Gorjan.

¹¹ Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești*, I—IV, București, 1835—1838.

¹² Ioan Barac, *O mie și una de nopți. Istoria arabești sau Halima*, I—VIII, Brașov, 1836—1840.

¹³ Vezi Mircea Anghelescu, *Prima traducere românească*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 266.

¹⁵ Deoarece ms. 2587 de la BAR este complet, conținînd toate capitolele din ediția greacă, vom cita în continuare titlurile poveștilor după acest manuscris (așa cum se întîlnesc în cuprînsul textului și nu în scara aflată la f. 2^r—3^r).

¹⁶ Deci, povestirile din ms. V-15 corespund, în ms. 2587, porțiunii aflate între f. 71^v—116^r din tomul II.

Iescu nu a mai observat că pe f. 90^v—91^r apare o intercalare în text explicată astfel de copist într-o notă în partea de sus a filei 90^v; „Întoarce cealaltă foaie înainte, căci la scris s-au greșit această foaie, și pentru ca să nu rămii albă s-au scris aice altă istorii mai mică“. Fragmentul intercalat reprezintă un scurt rezumat al întregului ciclu *O mie și una de nopți*. Prezența acestuia ne-a determinat să apreciem că în ms. V-15 au fost selectate și transcrise doar câteva capitole dintr-un arhetip românesc care conținea un număr mai mare de povești.

În privința trăsăturilor lingvistice ale fragmentului din *Halima*, remarcăm numeroase fonetisme moldovenesti: *fetile* 103^v, *fimei* 80^v, *de la o vreme* 103^r; *au micșurat* 80^v; *aice* 103^r, *avé* 102^v, *m-am dezminiet* 89^v, *ieșé* 102^v, *și-l iubié* 102^v, *s-au mîngîiet* 107^v, *să pulé* 103^v; *voie ră* 85^v, 98^v, 108^r; *măsălie* 97^v, *să asamănă* 103^r, *au însărat* 103^r, *sară* 81^r, *sîngur* 80^r; *șăzusă* 81^v; *au agiuns* 81^r, 102^v, 110^r, *gios* 81^r, *prin pregiur* 102^v; *i s-a faci* 109^r.

În ceea ce privește neologismele, constatăm prezența unui număr redus de cuvinte de origine neogreacă: *extalicos* 83^r, *fundasie* 80^r, *pombă* 111^v, *topazion* 94^r; în schimb, se semnalează o frecvență mare a împrumuturilor din limba turcă. Dacă unele din ele aveau o circulație relativ mare în limba română din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind adaptate la sistemul fonetic al limbii noastre (*efendi* 92^r, *hangeri* 95^v, *hazneaoa* 93^r, *iașmac* 96^r, *menzil* 95^r), altele păstrează aspectul fonetic al etimonului sau sint aproape necunoscute în limba literară din această epocă (*cahballă* „gustare“ 114^r, *călăci caftan* 98^r, *ceșmé* 87^r, *chiabut* „stofă“ 97^v, 99^r, *cîzlar agasi* 85^v, *feftă* „decizie“ 106^r, *giuvahergiu* 81^r, 81^v, *muazîz* „paznic“ 103^v, *șerbethana* 89^v, *turbé și turbeoa* „cavou“ 97^v etc.). Numele proprii trădează de asemenea influența turcă: *Abul Vatah* 98^v, *Abul Casim* 81^v, *Oli Bin Haida* 104^v, *Apdul Aziz* 84^r, 90^r, *Balcîz* 95^v, *Mehmet* 110^v, *Namahrin* 87^v, 88^r, *Ogea Isuf* 85^r, *Șihristan* 103^v, 111^r. Uneori se întîlnesc cuvinte sau chiar propoziții în limba turcă (p. 85^r); la f. 82^v se vorbește despre „un taxim foarte frumos zicînd...“, după care urmează, în paranteză, mai multe cuvinte turcești. Pentru a fi înțeles, traducătorul recurge uneori la glosări sau la explicații: *sazuri*, *adecă muzice* f. 82^r; *au intrat într-un halvis odasi*, *adecă casă de taină* 98^v; *care bucate pe limba persască să cheamă rumanașa* 107^r.

Deoarece în ms. V-15 ordonarea capitolelor coincide cu cea din ediția greacă, prezentăm cite un fragment din povestea *Istoria întîmplărilor bogatului Abdul Barsi* în scopul evidențierii deosebirilor existente între versiunea din ms. V-15 și cea din ms. 2587, tradusă după tipăritura greacă amintită mai sus.

Ms. V-15, f. 97^v: „Îndată au poroncit veziriul acelor 2 *cihodari* de l-au golit pînă la briu și cu pei de bou ce era făcute ca puhile, au început a-l/ 98^r) bate citeva ceasuri; care Abul Casim, nefiînd învățat să rabde atita usturime, au leșinat, rămîind ca un mort; și așe încă l-au mai bătut cîtva și iar l-au pus în *chiabut* și l-au pus la locul lui unde era și, închizînd ușa *turbelii*, au dat cheia“.

Ms. 2587, f. 87^v: „Îndată cum isprăvi aceste cuvinte, porunci nelegiuitul și răul de cuget veziriul la robii lui de l-au bătut cu vine de bou atita cît l-au făcú pre ticălosul de căzu leșinat. Și cînd îl văzu veziriul într-această stare, au poruncit de l-au pus iar în coșciug și, închizîndu-l bine, s-au întors la saraiul lui“.

În ms. V-15 nu există nici o informație despre traducător și nici un indiciu care să permită stabilirea vreunei relații în legătură cu acesta sau cu originalul utilizat.

2. Ms. miscel. 1067 de la BAR, de pe la 1779, cuprinde între f. 71^r—88^v, 91^r—103^v, 106^r—114^r și 118^r—131^r șase povești orientale din care trei nu au corespondent în ediția greacă din 1757—1762. Acestea sînt: *Istorie unii feli di-mpărat cu-n alvagiū* (f. 71^r—73^v), *Istorie lui Halil, ficiorul lui Ahnel, împărat de la Bagdat, și a lui Ibraim, feciorul vizirului de acolo* (f. 91^r—103^v) și *Istorie a unui negulitori din Tarigrad ce s-au numit negustoriul cel frumos* (f. 118^r—122^v)¹⁷. Intercalate între acestea se află alte trei basme, existente și în tomurile II și III ale *Halimalei* grecești: *Istorie lui Abul Hasim carilea au fost trăitori într-o cetate anumi Bagdat care iara supl stăpînire împăratului Aron de la Bagdat* (f. 74^r—88^v)¹⁸, *Istorie lui Huz, împăratul de la Bagdat, carile au cercat ca să afle om fără de casavet* (f. 106^r—114^r)¹⁹, *Istorie lui Huz, împăratul de la Bagdat, pentru o fimei de la care, înșelîndu-se, avea casavet* (f. 123^r—131^r)²⁰.

Comparînd ms. 1067 cu ms. V-15 se constată că au o singură poveste comună, aceasta prezentînd evidente asemănări în privința narațiunii și a trăsăturilor lingvistice. Copiat de un moldovean, ms. 1067 are, ca și ms. V-15, numeroase particularități specifice mai ales graiurilor nordice: *aice* 126^r; *necontinite* 74^r, *de vremi ce* 125^v, *foarti* 74^r, *iasă noapti* 126^r; *nu vre* 74^r; *au micșurat* 74^r; *va agiungi* 75^r; *să margă cu mini* 75^r; *feli frumoasă* 75^v, *l-au asămănat* 74^v, *să păzască* 74^r; *pl. minule* 76^r; *să mîi acolo* 75^r; *ogradă* 75^r. Semnalăm de asemenea unele construcții comune ambelor manuscrise:

Ms. 1067: *a micșura cinstea cuiva* f. 74^v (V-15, f. 80^v), *a păzi cinstea cuiva* f. 74^r (V-15, f. 80^r), *au rămas extalicos* f. 76^v (V-15, f. 83^r), *a se îndulci de darurile cuiva* f. 75^r (V-15, f. 81^r).

Ca și în ms. V-15, majoritatea împrumuturilor lexicale din ms. 1067 sînt de origine turcă: *căftan* 76^r, *caiafet* 77^v, *chesa* 76^r, *lâla* 74^r, *peschil* „peșchir” 75^v, *taxim* 76^v, *udugaci* „odagaci” 76^v etc.

Pentru a se putea urmări apropierea dintre textele celor două manuscrise, reproducem un fragment din hasmul *Istoria lui Abdul Barsi*.

Ms. 1067, f. 74^r: „Pre cinstite împărate, eu, fiind boieru de împărăție ta și trimes cu slujbă la cetate Bara, aflat-am acolo pre un om ce-l cheamă Abu Hasim dar, împărate, să nu-ț paie că-ți spui minciuni, ce întru adivărul arăt împărăției tale că acel om esti și mai bogat și mai milostiv decit împărăție ta și încă cătră mine nu să lăuda”.

Ms. V-15, f. 80^v: „O, împărate pre norocit, fiind eu robul tău trimes cu trebile împărătești de tine, la cetate Basra, văzut-am acolo pe un om anume Albu Casim și nu zic prin păreri, ce adevărat, acest om este și mai bogat și mai darnic și împodobit cu toate bunătățile decit împărăție ta”.

¹⁷ Vezi *Catologul manuscriselor românești*, întocmit de G. Ștrempel, vol. IV, București, 1967, p. 26—27 și Mîrcea Anghelescu, *Observații...*, p. 25—26.

¹⁸ În ms. 2587, povestea se intitulează *Istoria întâmplărilor lui Abdul Barsi cel bogat* (f. 75^r—91^r), tomul II.

¹⁹ În ms. 2587: *Istoria împăratului Vedredin Lolu și a vezirului său* (f. 148^r—160^r), tomul II.

²⁰ În ms. 2587: *Istoria prea frumoasei Arughiei* (f. 198^v—203^v), tomul III.

Fragmentul similar din ms. 2587, f. 71^v, mult diferit de celelalte două, este acesta :

„La cetatea Basra să află un om, supusul tău, carele să numește Abtul Barsi și măcar că este un om fără dregătorie dar trăiește cu mai multă încuviințare și bărbăție decit orice împărat. Și nu este împărat în lume ca să-l covârșască la slobozenia darurilor ce face // (72^r) în toate zilele și la încuviințarea lui“.

Ms. 1067 a fost copiat de logofătul moldovean Ioan Chira.

3. În ms. 5562, de la BAR, între f. 1^r—26^r se află un fragment incomplet din *Halima*, cu titlul *Istorie lui Bulgasim, neguțătorul de la Basra*, copiat în Moldova, la 1839. Textul cuprinde *Istoria întâmplărilor bogatului Abdul Barsi* și, intercalată, *Istoria doamnei ce s-au aflat într-un sac*, aflate în ediția greacă la începutul tomului al doilea. Existența și în ms. V-15 a poveștilor din ms. 5562 ne-a permis compararea desfășurării firului narativ, a particularităților textului și desprinderea concluziei că ambele manuscrise pornesc de la un arhetip comun. În sprijinul acestei afirmații, reproducem cite un fragment din cele două manuscrise :

Ms. 5562, f. 12^v : „Am tras țărna în laturi pînă ce am dat de sac și, scoțînd sacul afară, l-am văzut crunt de sînge și dezlegîndu-l am găsit într-însul o față care ave groznicie rani pe trupul ei, din care curge izvor de sînge. Și cu clătire șacului s-au arătat oareșce sămni cum că este vii și cu puțînă [...]. Iară eu, văzînd grozăvii ca acee, m-au cuprins o jalnică spaimă și îndată, cu mare silință, am început a-i trage sîngele cu gura și i-am scos sacul din cap și am început a-i lega ranile ei și am stricat tot sacul și, neavînd cu ce mai lega să cuprindă toate ranile, am tăiet și din poalele cămeșii pînă am cuprins toate ranile ei de le-am legat. Apoi, mai viindu-ș oareșce în fire și simțire de multe dureri ce ave, abie au putut cătinel de au cerut puțînă apă să bei, iară eu m-am dus la cișme// (13^r) și i-am adus apă, iară e numai cit au gustat puțnitică și atunci am văzut și hainele de pre dîșsa și măcar că era pline de sînge, dară eu am cunoscut că nu-i din neam prost. Și e atunci pre incet mi-au mulțămît pentru apă zicînd să ieu plată de la Dumnezeu pentru binile ci i-am făcut și mi-au zis : — Tinărule, vez că ranile mele nu sint de moarte, ci ti poftesc fă binele desăvirșit și mă ie di aice și mă du în han în cetate, că nu-ț va fi osteneala în zădar“.

Ms V-15, f. 87^v : „Am început a tragi țărna pără am dat de sac și, scoțînd sacul afară, l-am văzut crunt de sînge și îndată dezlegîndu-l am văzut o față tot rane și pre tare cura sîngele. Dar cu toate aceste am văzut fata că nu era moartă, ce numai abie i să băte sufletul. Văzînd eu lucru așe, mi s-au făcut milă și am început a-i trage sîngele și de o vreme, după ce am socotit cum și ranele nu sint de moarte, am început cu saricul a le lega și, stricînd tot saricul, încă mi-am tăiet și antereul meu dispre o poală. Atunce mai răsufîndu-să și fata abie au început prea cătinel a ceri puținea apă și îndat am mers la ceșme de i-am adus; i-am văzut și boarfile, măcar că era pline de sînge dar tot să cunoștea că nu este om prost. După ce au băut și apă, mi-au zis : —Dumnezeu să-ți mulțămască, binile ce mi-ai făcut. Dar cu toate, vez tinere că ranele mele nu sint de moarte ce te poftesc du-mă în cetate la un han căci nu ț-a fi osteneala în zădar“.

Concluzia care se desprinde din analiza ms. V-15, 1067, și 5562 este că toate trei au la bază un arhetip comun din care s-au păstrat doar copii fragmentare, cuprinzînd selecții diferite de texte. Mai trebuie remarcat faptul

că, deși sînt unele diferențe lingvistice și stilistice, succesiunea poveștilor coincide cu cea din ediția greacă. În privința originalului după care s-a făcut traducerea, deocamdată nu se pot face afirmații precise. Mircea Angheliescu își îndreaptă atenția către un original slav, presupunînd că traducătorul va fi folosit prima ediție rusească din anul 1763, intitulată *O mie și una de nopți*²¹. Considerăm că această supoziție nu rezistă, deoarece, în cataloagele tipăriturilor rusești, poloneze și sîrbești de pînă la 1771 pe care le-am parcurs, nu se află înregistrată nici o ediție care să cuprindă povești din ciclul *O mie și una de zile*, prezente însă în manuscrisele românești. Astfel, din 1763 pînă în 1773 s-a publicat la Moscova în limba rusă ciclul *O mie și una de nopți*, aparținînd lui Galland, în 12 volume, iar *O mie și una de zile* a fost tipărit abia între 1778—1779²². În Polonia s-a tradus, de asemenea, numai *O mie și una de nopți*, publicarea basmelor, la Varșovia, începînd din anul 1766²³. În limba sîrbă nu există pînă la 1771 nici o tipăritură din aceste cicluri²⁴.

Ținînd cont de faptul că, față de ediția greacă, sînt în aceste manuscrise unele modificări în narațiunea basmelor, interpolări sau chiar povești întregi care nu sînt incluse în textul tipărit, credem că traducătorul român, probabil moldovean, va fi avut la dispoziție un original (manuscris) tradus la rîndul său dintr-o compilație orientală. Astfel s-ar putea explica și prezența numeroșilor termeni de origine turcă sau a frazelor turcești din manuscrisele românești. Că în cultura noastră vor fi fost cunoscute și alte culegeri de povești orientale, traduse în limba română, se poate constata și din cercetarea cărții tipărite de Stanciu Gheorghiescu la București, în 1839, cu titlul *Povestire arabică vrednică de băgare de seamă*. Pe foaia de titlu editorul precizează „găsită în manuscris și îndreptată“, iar în prefață afirmă : „Această istorie... o am găsit-o în manuscris tradusă cine știe de cine și de cînd ; ce avea un stil strein și prea nepotrivit cu vorbirea din zioa de astăzi ; eu însă prescriind-o m-am silit după puterea mea a o face oarece mai plăcută la citit“ (p. 3). Cartea conține numai *Povestea femeii tăiate, a celor trei mere și a harapului Rihan* din ciclul *O mie și una de nopți*, neinclusă în ediția greacă²⁵.

Admițînd ca adevărată afirmația lui Stanciu Gheorghiescu, am parcurs textul pentru a aprecia limba originalului după care s-a tradus, luînd în considerare și revizia editorului. În acest sens, am remarcat mai cu seamă prezența unor cuvinte de origine turcă : *baba* „tată“ p. 58, *bohcea* p. 58, *dalcauci* „paraziți, vagabonzi“ p. 41, *giurlu-burlu* „în dezordine“ p. 45, precum și două propoziții în turcește reproduse la p. 46.

Cu toate aceste precizări, rămîne încă deschisă problema originalului pentru manuscrisele versiunii A.

V e r s i u n e a B

1. O altă versiune o reprezintă traducerea în limba română a primei ediții grecești din *Halima*, care este, la rîndul său, o compilație din ciclurile de

²¹ Vezi Mircea Angheliescu, *Prima traducere...*, p. 266.

²² *Svodnyj Katalog russkoj knigi graždanskoj pečati XVIII veka 1725—1800*, Moscova, 1965, nr. 7416.

²³ Vezi Felix Bentkowski, *Historja literatury Polskiej*, I, Varșovia, 1814, p. 465.

²⁴ Vezi Gheorghe Mihailovici, *Srpska bibliografja XVIII veka*, Belgrad, 1964.

²⁵ Cartea editată de Stanciu Gheorghiescu a fost comentată de M. Gaster, *Literatura populară...*, p. 96—103.

povești ale lui Galland și Pétis de la Croix publicate în limba italiană²⁶. În istoria noastră literară s-au perpetuat pînă de curînd confuzii legate de numărul volumelor ediției *princeps* grecești, de anul apariției acesteia și de reeditările din cursul secolului al XVIII-lea.

Emile Legrand²⁷ a arătat că prima traducere în limba greacă s-a publicat la Veneția în trei volume, și anume: primul volum a fost tipărit în anul 1757, iar volumele al doilea și al treilea au apărut în anul 1762.

O serie de confuzii pornesc în primul rînd de la N. Cartoian, care, în lucrarea *Cărțile populare în literatura românească*, afirmă: „Din prefața edițiilor ulterioare aflăm că prima ediție a avut 4 tomuri dar că de la a treia ediție s-a suprimat un tom, așa că s-a ajuns la trei tomuri”²⁸.

În nota editorului din prefața primului volum din 1757, acesta își arată intenția de a publica *Halimaua* în patru tomuri²⁹. Explicația faptului că s-a renunțat la acest proiect se află în introducerea la volumul al doilea, care însă nu ne-a fost accesibil. Presupunerea noastră se bazează pe existența în ms. 5499 de la BAR, *Aravicesc băsnuitori*³⁰, care cuprinde traducerea tomului al doilea, a unui preambul al editorului păstrat și de tălmăcitorul român, în care se precizează:

„După ce am văzut buna cerere și primire care au// dobîndit tomul cel dintii al aceștii cărți ce să numește *Mitologhion aravicesc*, mai virtos văzînd rîvna cetitorilor cum că poftesc să vază la lumină și ceelantă curgere acestui *Mitologhion*, cum le făgăduisem la tomul cel dintii, pentru aceea iată că vă aduc și pă al doilea și pă al treilea, care va fi și cel de pre urmă, măcară că hotărisem cum istorta acestui *Mitologhion* să o încheiem în patru tomuri [s.n.], dar de vreme ce tălmăcitorul au socotit cum că aceasta carte, de să va scoate în patru tomuri, poate să facă îngreuiere cetitorului atît pentru cheltuială, cît și pentru cetanie, numai am hotărit cu cale să aduc pre cele mai frumoase și mai iscoditoare istorii și scot afară pre cele care n-au dulceață și iscodire“ (f. 1^v—1^r)³¹.

La f. 163^r a aceluiași manuscris se repetă informația că ciclul de povești „va urma și în tomul al treilea care după obiceiunță să tipărește și carele va fi și cel de pre urmă”.

În legătură cu reluările acestei prime compilații grecești, din bibliografia lui Legrand reiese că nu a mai existat o altă ediție în secolul al XVIII-lea³².

²⁶ Mircea Anghelescu precizează, în lucrarea *Literatura română și Orientul*, p. 52, originalele italiene care au stat la baza textului grec: *Novelle arabe in mille ed una notte, tradotte in Francese e dal Francese nel volgare italiano*, Veneția, 1721—1722, și *Novelle persiane divise in mille ed una giornata, tradotte in Francese e dal Francese nel volgare Italiano*, Veneția, 1720.

²⁷ Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs du dix-huitième siècle*, vol. I, Paris, 1918, nr. 500. Catalogul lui Legrand cuprinde cărțile grecești tipărite pînă în anul 1790.

²⁸ Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare...*, vol. I, p. 307.

²⁹ 'Αραβικόν μυθολογικόν, Veneția, 1757, p. 5. Semnalăm cu acest prilej existența primului volum al acestei ediții deosebit de rare la BCU Iași, sub cota CR 1 341.

³⁰ Ms. 5 499 este o copie din 1818 după un original datat 1788.

³¹ Această expunere de motive a editorului este reproducă în edițiile ulterioare. Vezi și introducerea la tomul al doilea din 'Αραβικόν μυθολογικόν, retipărit la Veneția în anul 1815, p. 3—4, aflat la Arhivele Statului din București, sub cota II 1 100.

³² La sfîrșitul volumului întâi din *Néa χαλμά*, publicat de Polizois Lampanitziotis la Viena în 1791, se află un catalog al cărților grecești tipărite pînă la acea dată în care se menționează și prima ediție 'Αραβικόν μυθολογικόν în trei tomuri.

Mircea Anghelescu ne informează că abia în secolul al XIX-lea s-a reeditat această versiune în trei volume, în anii 1803, 1815 și 1881, observînd totodată preluarea fără modificări a foilor de titlu ale ediției *princeps*³³. Reproducerea chiar și a prefeței volumului întii din anul 1757 a provocat așadar neînțelegerile amintite.

În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au făcut, după prima ediție greacă, mai multe traduceri în limba română rămase în numeroase manuscrise și o tălmăcire publicată de G. Gorjan între anii 1835—1837. Dintre toate manuscrisele păstrate pînă astăzi, traducerea integrală a celor trei tomuri se află numai în ms. 2587 de la BAR. Manuscrisul, de format mare, conține 246 de file, din care lipsese foaia de titlu și ultima filă pe care se află colofonul, ceea ce ne privează de informații în legătură cu numele traducătorului sau al copistului, cu data traducerii sau a copierii. Semnalăm însă o mențiune prețioasă aflată în partea de jos a filei 4^r unde, o altă mînă decît cea a copistului, notează: „A lui Rafail, igumen Hurezului, tîlmăcîță și scrisă cu a sa chieltuială, 1783, aprilie 10°”. Reprodusă pentru prima dată de M. Gaster³⁴, această însemnare, cu valoare de *ex libris*, scrisă de Rafail probabil la cîțiva ani de la efectuarea copiei, a fost ulterior greșit interpretată, astfel încît în numeroase lucrări de istorie literară sau de filologie s-a atribuit traducerea lui Rafail. Faptul că Rafail s-a interesat de traducerea și copierea unei cărți se înscrie în pasiunea de bibliofil a acestuia, manifestată, în jurul anilor 1780, și prin procurarea unor copii manuscrise comandate călugărilor rîmniceeni. Astfel, Grigore Rîmniceanu transcrie, între anii 1779—1781, pentru Rafail, următoarele manuscrise aflate astăzi la BAR: ms. 2570 < *Miscelaneu teologic* >, din 1780, ms. 2577, *Varlaam și Ioasaf*, din anul 1781, ms. 4650, *Istoria Țării Românești*, din 1781, iar Ioan Rîmniceanu copie ms. 2567, *Oglinda bogosloviei*, în anul 1779³⁵. Rafail însuși a fost ani de-a rîndul, la începutul vieții călugărești, un iscusit copist, numeroase manuscrise, rod al osteneții sale, păstrîndu-se pînă astăzi: ms. 2195, 2197, 2207, 2521, 2569, 2585, 2597, 2633, 2667, 3008, 5110 cu conținut teologal și ms. 2353 cuprinzînd *Istoria Rusiei și Viața marelui Petru*, toate aflate la BAR³⁶.

Pornindu-se probabil de la faptul că Rafail era posesorul ms. 2587, i s-a atribuit lui traducerea *Halimalei*. Relația nu rezistă, căci, din întreaga sa activitate cunoscută, Rafail nu apare nicăieri ca traducător, ci doar ca diortositor. Manuscrisele autografe în care se întîlnește consemnarea „cu osteneala lui...” reprezintă nota de copist, putîndu-se presupune doar o intervenție în text în sensul îmbunătățirii sale și nu o afirmare a faptului că a efectuat operația de traducere. N. Cartoian își exprimă îndoiala că tălmăcirea ms. 2587 va fi fost făcută de Rafail și își îndreaptă atenția către traducătorul *Mineelor*, Iordan Capadochianul: „E posibil dar ca acesta să fi purtat greul traducerii și ca Rafail, plecînd de la Episcopie pentru a lua în primire stăreția de la Hurez, să fi adus cu el un manuscris al traducerii, pe care l-a răspîndit în

³³ Vezi Mircea Anghelescu, *Prima traducere...*, p. 263.

³⁴ Vezi M. Gaster, *Literatura populară...*, p. 95.

³⁵ Vezi G. Ștrempele, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 92, 122.

³⁶ *Ibidem*, p. 196—201; idem, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1983, p. 211, 303—304; N.A. Ursu, *Un cărturar român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în „Cronica”, XX, 1985, nr. 35, 30 august, p. 5.

mănăstirea Hurez”³⁷. Din comentariul lui N. Cartoian de la paginile 308, 309, reținem aprecierea în legătură cu intensa activitate desfășurată de Rafail ca diortositor de cărți bisericești, iar în privința atribuirii traducerii lui Iordan Capadochianul ne exprimăm rezervele, valabile și în cazul lui Rafail sau al altor persoane aparținând cîmului călugăresc. Căci, dacă se cunosc suficiente cazuri în care călugării au copiat, la comanda unui prelat sau a unui boier bogat, cărți cu conținut laic, este greu de admis că în austera atmosferă monahală din mănăstiri se va fi făcut traducerea unei cărți laice cu pasaje licențioase cum este *Halima*. În biblioteca lui Rafail, inventariată la moartea monahului³⁸, se afla un mare număr de cărți și manuscrise, în majoritate cu caracter religios, câteva lexicoane, gramatici, istorii și două cărți populare: *Istoria Troadei* și *Varlaam și Ioasaf*. Față de specificul acestora, interesul manifestat de Rafail pentru *Halima* rămîne așadar izolat și, cel puțin deocamdată, greu de explicat³⁹. În cele trei volume ale ms. 2587 sînt incluse toate poveștile aflate în prima ediție grecească, respectîndu-se întocmai ordinea lor și împărțirea în tomuri⁴⁰. Compararea cîtorva fragmente din ms. 2587 cu pasajele corespunzătoare din textul grecesc ne-a confirmat că originalul care a stat la baza traducerii românești este cel tipărit la Veneția în anii 1757 și 1762.

Studierea ms. 2587 sub raport lingvistic ne-a condus la concluzia că traducerea și copierea au fost făcute de vorbitori ai subdialectului munteneș, deoarece în text au pătruns numeroase particularități specifice acestuia.

Dintre acestea prezentăm câteva exemple. În fonetică: 1) trecerea lui *ă* la *o* în *tovaroș* 11^r, 34^v, 51^v și *lovăroșie* 11^r, 31^r, 110^v, 218^v; 2) *u* trece la *i* și *s* devine *f*: *suplîiori* 169^r; 3) păstrarea lui *o* aton în *cocon* 107^v, 109^v, *coconășii* 106^v, *cocoană* 22^r, 29^v, *cocoș* 9^v; 4) trecerea lui *gi* etimologic la *j*: *au ajuns* 7^r, *ajutori* 38^v, 110^r, 125^v, *ajutora* 165^v, *batjocori* 26^v, 136^v, *împrejurul* 91^v, *jos* 39^v, *jumătate* 11^r, *jurămînt* 7^r; 5) lipsa propagării lui *n*: *genuchi* 6^v, 97^r, 134^r, 195^v, *îngenuchia* 11^r, 27^v, 37^r; 6) proteza lui *h* în *hoșaie* 107^v, 150^v, 192^r; 7) *d* dur: *după* „de pe” 46^v, 78^v, 135^r; 8) *ș* moale: *l-ași* ... 186^v, *cruciși* 51^r, *îngrășia* 54^v, *pășunea* 46^v; 9) consoană fricativă devenită sonantă (nazală) sub influența lui *n*: *rîmnitoare* 158^v.

Dintre elementele lexicale caracteristice subdialectului munteneș consemnăm: *coșciug* „sicriu” 55^v, 56^r, 87^r, *curte* 23^v, 41^r, *a înjura* 47^v, *a năduși* 18^r, *plapome* 134^v, *zăpadă* 182^r; variantele *livade* și *livede* „livadă” 6^r, 6^v, 42^r, 43^r, 109^v, 221^r; adverbul *aci* 15^v, 16^v.

În morfologie: identitatea persoanei a 3-a cu pers. a 6-a la indicativ prezent: *acelea ce nu i să cuvîne* 32^r.

Mai remarcăm, sub raport lingvistic, prezența neologismelor de origine neogreacă explicabile atît prin influența originalului, cît și prin existența în limba literară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a numeroși termeni împrumutați din neogreacă: *canghelarie* 65^v, *chendisit* „brodat” 84^v, 92^r, *a englendesii* 186^v, *a heretisi* și *heritisi* „a saluta” 7^r, 119^v, 134^r,

³⁷ Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare...*, p. 309.

³⁸ Vezi I. Ionășcu, *Istoriul mănăstirii Hurez după documente inedite din Eforia Spitalelor Civile*, în „Arhivele Olteniei”, XIV, 1935, p. 429–430.

³⁹ În inventar nu mai figurează traducerea din *Halima* (*ibidem*).

⁴⁰ Vezi enumerarea poveștilor în BCP II.

idropicos 246^r, *marghiolie* 8^v, 17^r, *melanholicos* 161^r, *praxis* 183^v etc. Sesizînd că unele cuvinte sînt mai puţin cunoscute, t lmcitorul, pentru a se face înteles de cititorul român, recurge uneori la glosări : *cursari*, *adecă hoji de mare* 66^v, *paremia*, *adecă pilda* 34^v, *proorizmos*, *adecă pentru aceea ce este scris omului* 129^v, *cu rin cheros*, *adecă cu cel  ncornat la nas* 49^r.

Ponderea mică a acestor cuvinte în ansamblul textului nu afectează cursivitatea stilului care r m ne caracteristică dominantă a traducerii justific nd, alături de frumuse ea poveștilor din *Halima*, numeroasele copii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea  i de la începutul secolului al XIX-lea.

2. Parcurg nd ms. *II-126* de la BCU Ia i, care cuprinde povestiri din *Halima*, pentru alcătuirea lucrării *Limba cronicilor  i a traducerilor românești din Moldova în perioada 1750–1800* (ms.), elaborată împreună cu Despina Ursu, N. A. Ursu a constatat că, pe l ng  fonetismele moldovene ti datorate copistului, textul prezintă numeroase particularit ti fonetice  i lexicale munte ti. Presupun nd deci că ms. *II-126* este o copie a unei t lmciri făcută în  ara Românească, după prima ediție a traducerii neogrece ti, Domnia sa ni l-a semnalat spre cercetare. Deoarece el nu a fost analizat în nici o lucrare de istorie literară  i nu a fost semnalat în indici bibliografici,  i vom face o descriere am nun it , după modelul prezentărilor din *BCP*.

Acest manuscris, achizi ionat de Biblioteca Centrală Universitară din Iași în anul 1970  i înregistrat sub cota *II-126*, este acefal, lipsindu-i foaia de titlu  i un fragment de la începutul primei povești ; transcrierea sa a fost făcută de mai mul i copişti. Textul începe cu f. 2, iar lectura primelor file este dificilă, scrisul fiind afectat de umezal . Manuscrisul are două p r i ; prima parte (f. 2^r–92^r) cuprinde t lmcirea ultimelor povești din tomul al III-lea al primei edi ii grecești din *Halima* ; în partea a doua (f. 1^r–184^v) se află basmele incluse în tomul I al tipăriturii grecești. Probabil că inversarea acestor p r i s-a produs la legarea manuscrisului. Numerota ia a fost făcută cu cifre arabe separat pentru fiecare tom ⁴¹.

Reproducem mai jos titlurile capitolelor, paginile corespunzătoare fiecărei povești, însemnările din manuscris.

[Tom III]

- f. 3^v : Istoria vrednecului de patimi Abdulvar, ce să nume te marele mai întii poftitor călătorilor.
- f. 4 lipse te.
- f. 13^r :  nt mplarea a 2 a lui Apulvar.
- f. 18^v : T mplarea al 3 a lui Abulvar.
- f. 20^v :  nt mplarea al 4 a lui Abulvar.
- f. 25^r : T mplarea al 5 a lui Abulvar.
- f. 30^r : T mplarea a 6 a lui Abulvar.
- f. 36^r :  nceperea istoriei vrednicului pătimitor, lui Abulvar numitului mare poftitor ; călătoria al doilea.
- f. 37^v : T mplarea al 7 a lui Abulvar.
- f. 44^v : T mplarea al 8 a lui Abulvar.

⁴¹ Pentru citare, în scopul diferen ierii pagina iei, vom indica tomul corespunzător (I sau III) din originalul grec  i apoi numărul filei din manuscrisul românesc.  n text vom utiliza  i următoarele prescurtări : pentru ms. 2587 – *Ha*, pentru ms. *II-126* – *Hb*, pentru ms. 2636 – *Hc*, pentru ms. 5499 – *Hd*.

- f. 53^r: Întâmplare al nooli a lui Abulvari și sfârșitul istoriei lui.
 f. 54 și 55 lipsesc.
 f. 57^r: Sfârșitul istoriei lui Vedridin Lolu și a doi tovarăși a lui.
 f. 59^r: Istorie a doi frați zunii Adil și Dalic.
 f. 76^v: Istoria lui Fri [. . .] Timplarea frumoasei Respinii.
 f. 92^r: Sfârșit poveștilor arăpești, la leat 1778, dechemvrie 28.

Prin osirdia și osteneala vătafului. . . [nu este indicat nici un nume, fiind lăsat locul gol].

[Tom I]

- f. 1^r: [Titlu] *Începutul istoriilor arăpești* scoasi di pe limba grecească pe limba moldovenească, prin osirdia dumnealui vâtav Șerban tălmăciindu-să, în zilele preluminatului domn Io Costantin Dimitrie Voivod la anii de la Hristos 1778, dechemvrie 12 dni, avînd în nuntru povești de timplări minunate și frumoase. Povestea întâi — Istoria înțeleptului Aibim, împăratul Indiii.
 f. 9^r: Povestea măgarului, a boului și a plugarului.
 f. 14^r: Istoria negustorului și a zmaului.
 f. 19^r: Istoria bătrînului dentăi și a ciutii.
 f. 24^r: Istoria al doilea bătrîn și a celor doi negri cîini.
 f. 28^r: Istoria păsărilor.
 f. 32^v: Istoria împăratului elinilor și a doftorului Duvan.
 f. 49^v: Istoria tinărului împărat cernitului ostrov.
 f. 63^r: Istoria celor trei derviși și celor 5 giupnese den Vavilon.
 f. 77^r: Istoria întiiului derviș, feciorul împăratului.
 f. 82^v: Istoria al doilea derviș, feciorul împăratului.
 f. 97^r: Istoria al treilea derviș, fecior împăratului.
 f. 111^r: Istoria Zoidii
 f. 120^r: Istoria Ainalii.
 f. 124^v: Istoria lui Sevah Talasinu.
 f. 127^v: Istoria întiiului taxid a lui Sevah Talasinu.
 f. 135^v—136^r: Spunerea al 2 călătorie // a lui Sevah Talasinu.
 f. 143^r: Călătoria al treilea a lui Sevah Talasinu.
 f. 151^r: Spunerea a 4 cale a lui Sevah Talasinu.
 f. 160^v: Istoria al 5 taxid a bogatului Sevah.
 f. 167^r: Istoria a șaselea taxid al lui Sevah Talasiu.
 f. 175^v: Istoria al șeptelea și dupe urmă taxid a lui Sevah Talaseos.
 f. 184^v: Însamnă că cite istorii să adevereză Halima că are să spuie le are într-al doilea tom, de vreme că tălmăcitoru și scriitoru aceștii cărți să adeverește.

La sfârșitul manuscrisului se mai află o foaie scrisă tot cu litere chirilice adăugată ulterior, căreia îi lipsește partea de jos; pe prima față este transcris un fragment dintr-o altă carte populară, probabil *Fiztologul*.

Din însemnările aflate la începutul tomului întâi și la sfârșitul tomului al treilea, reținem deci numele traducătorului: *vătaful Șerban* și perioada în care s-a efectuat copia: 12—28 decembrie 1778.

Studierea lingvistică a acestui manuscris ne-a prilejuit următoarele observații:

Textul prezintă unele particularități, mai ales fonetice, specifice graiurilor nordice, cum sînt:

1) palatalizarea labialei *p*: *chept* III, 80^r, *chetre* I, 64^v, 141^v, *chi-cioare* I, 141^v; 2) *o* aton trecut la *u* în *cucoană* III, 82^r; 3) refacerea denta-

lelor în formele verbale *să împartă* I, 1^v, *să întindă* I, 2^r, *să trimită* I, 1^v, *să purcedă* I, 61^v, *să vadă* I, 1^v; 4) varianta *huiet* „vuiet“ III, 41^r; 5) forma de pl. *minule* I, 2^v.

Se observă însă și numeroase trăsături lingvistice care caracterizează graiurile sudice, de exemplu :

1) lipsa propagării lui *n* în *genuche* I, 6^r, *au ingenucheat* I, 21^r, 56^v; 2) *d* dur în *dupe* „de pe“ I, 51^r, 58^r, III, 11^v, 19^v, 24^v, 65^v, 81^r; 3) consoană fricativă devenită sonantă (nazală) sub influența lui *n*: *ibomnic*, -ă I, 56^v, 59^r, III, 19^v, 20^r, 65^v, *pimniță* I, 144^v; 4) formele *freun* „vreun“ I, 68^r, *fro* „vreo“ III, 81^v; singularul *livade* „livadă“ I, 5^v, III, 39^v; adv. *acolea* I, 56^v.

Preponderența particularităților muntenești în ms. *II-126* confirmă astfel ipoteza lui N.A. Ursu că avem de a face cu o copie moldovenească după o traducere efectuată în Țara Românească. Comparând fragmente din ms. *II-126* cu textele corespunzătoare din ms. *2587*, am ajuns la concluzia că ambele au la bază același arhetip. Reproducem mai jos, paralel, câteva fragmente din care se poate observa asemănarea, care merge uneori până la identitate, între textele celor două manuscrise.

Tomul I, povestea *Istoria lui Sofi Aidin, împăratul Indiei*

Ms. *2587*, f. 4^r : „Și după ce au aflat că îl cheamă frate-său la India, au primit cu toată bucuria acest lucru. Deci, în grab au poruncit ca să așaze corturile cele împărătești afară din oraș, în livezi și în grădini ca să conăcească vezirul și să aștepte pre împăratul o săptămână până să va găti de drum“.

Ms. *II-126*, tom I, f. 1^v : „Și după ce au aflat că frate-său îl pofteste la In-//(2^r)-dia, cu toată bucuria au primit. Deci au rinduit îndată ca să întindă corturile împărătești afară din oraș, la livezi și la grădini, ca să conăcească vezirul și să-l aștepte o săptămână până să va găti de calea lui“.

Ms. *2587*, f. 6^v : „Într-aceea vreme au ridicat muierea ochii ei sus și au văzut în copaci pre acei doi bărbați și le-au făcut semn să se pogoare, însă fără a nu face sunet“.

Ms. *II-126*, tom I, f. 6^r : „Într-aceea vreme ș-au ridicat femeia ochii și au văzut în virfu acelui copaci pe acei doi bărbați și le-au făcut semn ca să // (6^v) se pogoară, dar încet, să nu facă sunet“.

Povestea *Măgariul, boul și plugariul*

Ms. *2587*, f. 8^r : „Boul fericia pre măgari pentru odihna care avea, zicindu-i : — Laud și rîvnesc norocul tău cel bun că ești totdeauna în odihnă, mîncînd și bînd și primblîndu-te în livezi, afară din puțintică osteneală care faci de porți pre stăpînul nostru de acasă pînă la holdă și de la holdă pînă acasă“.

Ms. *II-126*, tom I, f. 9^v : „Bou lăuda norocul măgarului pentru odihna care o avea zicindu-i : — Laud și rîvnesc bun norocul tău, că șaz totdeauna în odihnă, mîncînd și bînd și primblîndu-te pînă livez, afară din puțină osteneală care faci, ducînd pe stăpînul nostru de acasă pînă la țarină și de la țarină iar acasă“.

Din tomul al treilea reproducem un fragment din povestea :

Întimplarea a 7 a lui Ambulbar

Ms. *2587*, f. 221^r : „Dar, vai mie ! Dintr-o primejdie de furtună ne sileam să scăpăm și cădeam la alta mai rea. Eram aproape să ieșim la pămînt și tocma cînd era să ieșim, iată că vine un foarte mare crocodel cătră noi ; acea înfricoșată jiganie, apropiindu-se de luntrița noastră o lovi cu coada lui de o făcu multe bucăți.“

Noi, fiindcă nu ieșisem încă la pământ, căzurăm îndată în apă. Tot într-aceea vreme jigania, deschizându-și gura, înghiți pre tovaroșul meu, iară eu, cînd jigania mîncă pre tovaroșul meu, apucaî la pământ, înotînd și așa scăpai de primejdia jiganiei“.

Ms. *II-126*, tom III, f. 38^r: „Dar, vai de mine ! De la o primejdie a furtunii ne sileam ca să ne mîntuim și într-alta mai rea am căzut. Eram aproape ca să ne apucăm de uscat și atunci cînd eram să ieșim, iată că vine un corcodil foarte mare către noi ; acel groaznic hiară apropiindu-se către luntre noastră cu coada lui l-au lovit odat și au făcut-o fărîme. Noi încă nu ieșisăm la pămînt și am căzut îndată în apă. Într-aceea vreme hiara, deschizînd gura, au înghițit pe tovarușul meu, și eu, într-aceea vreme, cînd mîncă pe tovarușul meu, am apucat la pămînt înot și într-acesta chip am scăpat de primejdia hiarăi“.

Încheiem exemplificările cu două fragmente din ultima poveste a tomului al III-lea, intitulată *Istoria înfricoșatelor întîmplări ale frumoasei Respinei*.

Ms. *2587*, f. 242^v: „Ah, ticăloasă, (ii zise) într-acestaș chip răsplătești legilor primirii de streini ! Pentru ce pricină ai vărsat sîngele fiului meu ? Ce ți-au făcut acest prunc fără de răutate de i-ai ridicat viața ?“.

Ms. *II-126*, tom III, f. 80^r: „Ah, sărmană, într-acesta chip răsplătești celor ce-ț fac bine ! Pentru care pricină ai vărsat sîngele fiului meu ? Ce ți-au făcut acest nevinovat și i-ai scurtat viața ?“.

Ms. *2587*, f. 242^v: „Sau ai dreptate sau nedreptate, eu nu poci să te mai ții în casa mea, căci, avîndu-te înaintea ochilor noștri, adeseori ne aduci aminte duroarea copilului nostru. Du-te dară de aici unde vei putea și în loc a te pedepsi voi să te ajutăm bani ca să te // (243^r) poți chivernisi“.

Ms. *II-126*, tom III, f. 80^v: „Au ai dreptate au ai nedreptate nu mai pot ca să te țin la casa mea pentru că, avîndu-te în ochii miei, ne aduci aminte adese durerea fiului nostru. Du-te dar de alcea unde vîi putea și în loc ca să te pedepsească te voi ajuta cu bani cu care să te poți schivernisi“.

Vom cita și unele locuțiuni, expresii, construcții etc. comune celor două manuscrise : *a se afla la mirare* „a se mira“ (*Ha* 15^v ; *Hb* I, 26^v), *a pune la mirare* „a uimi“ (*Ha* 22^r ; *Hb* I, 44^r), *a face lepădare* „a părăsi“ (*Ha* 247^v ; *Hb* III, 90^r), *a nu face sunet* (*Ha* 6^v ; *Hb* I, 6^v), *a face osteneală* (*Ha* 8^r ; *Hb* I, 9^v), *fără de zăbavă* „imediat“ (*Ha* 4^v ; *Hb* I, 2^v) ; *a sili cîntea cuiva* „a necinști“, în următoare contexte : *ai alîta îndrăzneală ca să silești cîntea mea* (*Ha* 243^v) și *ai alîta îndrăzneală ca să-m silești cîntea mea* (*Hb* III, 82^r) ; verbul *a ruga* construit cu dativul, în exemple ca : *mă rog dragostei tale* (*Ha* 7^v) *mă rog liniștirii tale* (*Ha* 38^r), *mă rog dragostii cei pînîtești* (*Hb* I, 8^v) ; *gros la cap* „stupid, prost“, cașc după ngr. *χονδροκέφαλος*, existent în *Ha* 8^r și în *Hb* I, 9^v ; adverbul *împotriva* „vis-à-vis“ (*Ha* 4^v ; *Hb* I, 2^v).

În privința neologismelor, se constată un număr mult mai mare de termeni de origine neogreacă în *Hb* (*a apofasi* „a hotărî“ I, 19^r, *catastasio* „situație“ I, 24^v, 54^r, *epimelie* „grijă“ I, 59^r, *a fanerosi* „a lumina“ I, 55^r, *a plioforisi* I, 74^r, *protimie* I, 56^v), unii păstrînd aspectul fonetic al etimonului grec (*diacrisis* „judecată“ I, 66^r, *epidiótita* I, 57^r, *gnomicon* „cugetare“ I, 66^r, *icodomes* „construcție“ I, 64^v, *periergos* I, 46^r, *perapsaticumenis* I, 61^r, *praxin* I, 66^r etc.) față de *Ha*, în care remarcăm înlocuirea multora, precum și unele remedieri stilistice. De aceea, apreciem că *Hb* reprezintă o copie moldovenească mai apropiată de versiunea traducătorului muntean decît *Ha*. În lumina acestei concluzii trebuie analizată nota de la începutul tomului I,

f. 1^r, din ms. *II-126*, reprodusă mai sus. Astfel, în precizarea că textul a fost tradus din limba greacă „pe limba moldovenească“ avem a face cu o înlocuire, practică frecvent de copişti, a termenului aflat în original (probabil *rumânească*), iar datarea 1778, legată de numele lui Constantin Dimitrie Voievod (Constantin Moruzi), care a domnit între 1777 și 1782 în Moldova, se referă la anul efectuării copiei.

Informația din ms. *II-126* că traducerea *Halimalei* s-a făcut de către *vătaful* Șerban deschide o nouă perspectivă în privința identificării cărturarului român care a tălmăcit versiunea B, avînd în vedere faptul că, după cum am arătat mai sus, acest manuscris este o copie moldovenească a unei traduceri efectuată în Țara Românească și că ms. muntenesc 2587 este o copie după același arhetip, făcută cu cheltuiala monahului Rafail de la Hurez, care a plătit și efectuarea traducerii respective. Pentru a stabili dacă există vreo legătură între *vătaful* Șerban și monahul Rafail, am căutat în documentele epocii informații referitoare la acești doi cărturari.

În ms. miscelaneu nr. 2195 de la BAR, cu conținut teologic, copiat de Rafail în anul 1754, tînărul monah face cîteva însemnări personale, reproduse de G. Ștrempel⁴². Dintr-o notă de la f. 14^r a manuscrisului aflăm că Rafail era fiul preotului Dunitru din Stîncești — Prahova, avînd numele mirean de Radu; la moartea preotului, copilul său Radu, minor fiind, a fost adus la mănăstirea Hurez, unde s-a ocupat cu copierea de manuscrise. A fost călugărit în anul 1754 de către arhimandritul Dionisie Bălcescu, primind numele Rafail. Pe foaia de gardă de la începutul ms. 450 de la BAR, care conține [*Lexiconul slavo-român*] al lui Mardarie Cozianul, se află iscălitura *Rafail Bodeș* și data 1755. Compararea acestei semnături cu grafia chirilică din manuscrisele autografe ale lui Rafail de la Hurez ne-a dus la concluzia că iscălitura aparține acestui monah și că antroponimul *Bodeș* ar putea să reprezinte numele de familie al tatălui său. O informație deosebit de importantă se află în volumul, lui Ilie Corfus, *Însemnări de demult*⁴³, care reproduce următoarea notă de pe fața interioară a ultimei coperte a unui exemplar din *Gramatica* lui Smotrițki de la BAR, tipărită la Rîmnic, în 1755: „Această carte carea să chiamă *Gramatică* este a mea, dăruiată de frate-mieu cel mai mare, anume Șarban. Și pentru înștiințare am scris, sept. 1, 1755“. Semnează: „Rafail, monah ot sfîntă Mănăstire Hurezi“. Mai jos, se adaugă: „Și mi-o au legat neua cu mîinele lui, știind și meștersugul legătoriei de cărți“. Expertiza grafologică pe care am efectuat-o prin compararea acestei note cu manuscrisele autografe ale lui Rafail a confirmat autenticitatea scrisului și a semnăturii monahului. Așadar, Rafail Bodeș avea un frate, pe nume Șerban, care se dovedește a fi fost o persoană apropiată de lumea cărții, preocupată în același timp de instrucția fratelui său mai mic, aflat la începutul vieții monahale. Acest Șerban îi procură lui Rafail *Gramatica* lui Smotrițki pentru că, după cum am văzut, în anul 1755 el învăța slavona, utilizînd și dicționarul slavo-român al lui Mardarie Cozianul. Avînd în vedere aceste informații, considerăm că *vătaful* Șerban, menționat în ms. *II-126* drept traducător al *Halimalei*, este aceeași persoană cu Șerban, fratele monahului Rafail Bodeș de la Hurez. Astfel se

⁴² Vezi G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor...*, p. 209–210.

⁴³ Vezi Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Junimea, Iași, 1975, p. 197.

explică, probabil, interesul arătat pentru această carte de Rafail, care a suportat cheltuiala tălmăcirii și a copierii manuscrisului 2587.

Diferențele față de ms. II-126 arată că textul manuscrisului 2587 a trecut printr-o revizie făcută de o persoană încă neidentificată, care, în afara intervențiilor lingvistice, a înlăturat și introducerile de la începutul fiecărui tom care-i aparțineau editorului grec, păstrate în alte manuscrise⁴⁴.

Considerații legate de anul traducerii vor fi făcute după enumerarea tuturor copiilor care au la bază versiunea lui Șerban Bodeș.

În afară de ms. 2587 și II-126, versiunea B s-a mai păstrat în numeroase copii manuscrise pe care le vom enumera în ordinea cronologică a efectuării copierii⁴⁵.

3. Manuscrisul 5 de la Biblioteca Mănăstirii Sf. Ioan cel Nou de la Suceava este o copie moldovenească a tomurilor I și II, făcută de Ioniță Tăutu în anii 1778 și 1779. Lipsește începutul tomului I și ultima parte a tomului II⁴⁶.

4. Ms. 2861 de la BAR este o copie moldovenească a tomului I, de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

5. Ms. 4136 de la BAR este o copie muntenească a tomului I, făcută între anii 1800–1804.

6. Ms. 3187 de la BAR este o copie moldovenească a tomului I, de la 1806.

7. Ms. 2563 de la BAR cuprinde un fragment din tomul I (prima poveste), copiat la începutul secolului al XIX-lea. În privința locului unde s-a făcut copierea, BCP indică Țara Românească, dar cu semnul întrebării. Considerăm că particularitățile lingvistice ale textului permit localizarea copiei cu certitudine în sudul țării. Dintre acestea consemnăm : *pă ale vremi, pă frate-său, hăl iubii* (f. 1^r), *dăspărțirea lor, pă veziriul, Hindia* (f. 1^v), *mîine* (f. 4^v).

8. Ms. 5363 de la BAR (fost 6016) cuprinde povestiri din tomurile II și III, copiate la începutul secolului al XIX-lea. În privința localizării, și în acest caz BCP indică Țara Românească, însă cu semnul întrebării. Am notat câteva exemple care arată că manuscrisul este o copie muntenească : *alergai, văzui, puind oarece, fuși, pă ziditoriul, umplui* (f. 11^r) și *hodaie* (f. 13^r).

9. Ms. 1260 de la BAR cuprinde povești din tomul I ; copia a fost făcută la începutul secolului al XIX-lea în Țara Românească, și nu în Moldova, cum se apreciază în BCP. Iată câteva exemple semnificative pentru trăsăturile lingvistice ale graiurilor sudice prezente în ms. 1260 : *dă stia, pîn livez* (f. 1^r), *pă slăpin, ferice dă tine, seara, auzi aceste toate, dă tot* (f. 1^v), *jurămînt* (f. 4^v).

10. Ms. 5501 de la BAR este o copie muntenească a tomului I, din anul 1826.

11–12. În istoria noastră literară s-a perpetuat părerea că în secolul al XVIII-lea s-a făcut și în Transilvania o traducere integrală a celor trei

⁴⁴ Notele introductive ale editorului grec apar în ms. 5 490 (tomul I) și ms. 2 636 (tomul III) de la BAR.

⁴⁵ Deoarece descrierea manuscriselor și enunțarea titlurilor capitolelor a fost făcută amănunțit în BCP II, vom prezenta pe scurt fiecare manuscris, insistînd doar asupra unor opinii diferite legate de datarea sau de localizarea unora dintre acestea. Pentru a stabili filiația manuscriselor cu versiunea lui Șerban, am întreprins în prealabil o analiză filologică a textelor comparîndu-le cu fragmentele similare din ms. 2 587.

⁴⁶ Vezi I. Zugrav, *lucr. cit.*

voluma din *Halima*, păstrată în două copii fragmentare: ms. 2636 și ms. 5499 de la BAR. Parcurgerea acestora și compararea lor cu ms. 2587 ne-a condus la un rezultat surprinzător: manuscrisele transilvănene sînt copii după traducerea vătafului Șerban. Vom prezenta în continuare fiecare manuscris și argumentele care vin să sprijine această afirmație.

a. Ms. 2636 de la BAR cuprinde toate poveștile din tomul al treilea al ediției grecești și a fost copiat la Brașov. S-a apreciat că transcrierea s-a făcut între anii 1782—1786⁴⁷, pornindu-se de la două însemnări de la începutul și de la sfîrșitul textului. La f. 1^r, după titlul *Aravicesc mitologhicon*, sînt unele precizări în legătură cu autorul oriental al ciclului de povești și cu izvoarele versiunii românești talmăcită „după grecește rumânește precum celelalte doao tomuri, așa și tomul al treilea, la anul 1782, iulie 27, în Șchieii Brașovului“. La f. 252^r se află următoarea notă: „Sfîrșitul basnei cei aravicesți, 1786, martie 30, Brașov“. Pe baza acestor consemnări apreciem că nota inițială, care poartă data 1782, a fost preluată fără modificări din originalul folosit ca model pentru ms. 2636⁴⁸ și că anul copierii lui de către cei trei copişti, care au transcris alternativ textul, este 1786.

Pentru stabilirea filiației ms. 2636 cu versiunea B, am efectuat studiul comparativ al unor fragmente din copia brașoveană cu pasajele similare din ms. 2587 și din ms. II-126.

Vom prezenta spre exemplificare cîteva fragmente:

Întîmplarea a ? a lui Ambulbar

Ms. 2636, f. 176^v: „Ci, vai de mine! Că dintr-o primejdie a furtunii ne-am nevoit să scăpăm și am căzut într-altă și mai rea. Că eram aproape de pămînt să ieșim; cînd vream să ieșim iată că vine corcodel foarte mare cătră noi și apropiindu-să hiara cea intricoșată spre noi, la caie, l-au lovit cu coada caicul, l-au făcut tot țandări. Și noi, fiindcă încă nu mai ieșisem la pămînt, am căzut îndată la pămînt în apă. Într-acea vreme, hiara aceea, deschizînd gura, am înghițit pă tovaroșul meu, iară eu, între-acestea, cînd îl minca pă tovaroșul meu, am început să înot la uscat, și așa am scăpat din gura hiarăi“.

Ms. 2587, f. 221^r, vezi citatul reproduș mai sus, la p. 50—51.

Ms. II-126, tom III, f. 38^r, vezi citatul reproduș mai sus, la p. 51.

Istoria înfricoșatelor întîmplări ale frumoasei Respinei

Ms. 2636, f. 234^r: „Ah, ticăloasă, îi zise, într-acesta chip răsplătești la legile iubirei de străini! Pentru care pricină ai vărsat singele fiului meu? Ce ț-au făcut acest fără de răutate prunc?“.

Ms. 2587, f. 242^v, vezi citatul reproduș mai sus, la p. 51.

Ms. II-126, tom III, f. 80^r, vezi citatul reproduș mai sus, la p. 51.

Ms. 2636, f. 235^v: „De ai dreptate sau nu, nu poci mai mult ca să te țiu în casa mea, că, avîndu-te în ochii noștri, adeseori ne pomenești durerea copilului nostru. Deci du-te de aicea unde vei putea și, în loc ca să te pedepsesc, eu îți voi ajuta și cu bani, cu care vei putea ca să te chivernisești“.

Ms. 2587, f. 242^v, vezi citatul reproduș mai sus, la p. 51.

Ms. II-126, tom III, f. 80^v, vezi citatul reproduș mai sus, la p. 51.

⁴⁷ Vezi BCP II, p. 309.

⁴⁸ Același fapt se constată și în ms. 5499 unde se notează, în titlul tomului al doilea, anul 1788 și apoi se face precizarea: „Brașov, 1818, februarie, 22“.

Ms. 2636, f. 234^v: „Măcar că vedea semnele împotriva Respinei, să îndoaia încă a crede cum că ea să fi făcut aceasta și pentru aceea au oprit moartea ei“.

Ms. 2587, f. 242^v: „Măcar că vedea semnele asupra Respinei împotrivate, dar tot să îndoaia a crede cum că Respina să fie făcut acest lucru și pentru aceea oprii moartea ei“.

Ms. II-126, tom III, f. 80^v: „Cu toate că vedea semnele împotriva Respinei, să îndoaia a crede că ea să fi făcut și pentru aceasta poprea moartea ei“.

Dintre trăsăturile lingvistice ale ms. 2636, existente și în ms. 2587, am notat forma de singular *livade* (Hc 178^v, 179^r), precum și unele elemente lexicale: *cumpliciune* (Ha 195^v; Hc 158^r, 178^r), *cumpline* (Ha 71^r, 144^r; Hc 223^r), *blagă* (Ha 49^r; Hc 173^v), *soțietate* (Ha 246^r; Hc 159^v).

Din exemplele date se poate constata marea asemănare care există între ms. 2636 și 2587. Acest fapt ne determină să considerăm că ms. 2636 este o copie după versiunea lui Șerban și nu o traducere independentă făcută în Transilvania.

b. Ms. 5499 de la BAR, care cuprinde tomul al doilea din *Halima*, a fost copiat la Brașov în anul 1818 după un original scris în 1788. Deși pe primele două file se află titlul cărții și o amplă notă introductivă, nu se oferă nici un fel de date referitoare la numele traducătorului român sau al copistului, iar precizările făcute în legătură cu izvoarele poveștilor și justificarea către cititor a împărțirii lor în trei volume sînt traduse din originalul grec. Reproducem mai jos, paralel, cîteva fragmente din ms. 2587 și 5499, din care se observă marea asemănare între texte.

Istoria lui calif Arun Arahsid

Ms. 2587, f. 72^r: „S-au sculat și s-au dus la harem acolo unde era Zombeida, muierea lui, carea, văzîndu-l așa minios, l-au întrebă ce este pricina și el i-au povestit cîte i-au zis vîzîrul și cum că au hotărît să-l omoare pentru îndrăznirea ce au luat. Împărăteasa, ca o înțeleaptă ce era, au vrut să-l îmblînzească, zîcîndu-i: — Este trebuință, împăratul meu, întii a cerceta pentru toate acestea cîte ți-au spus el de Abdul și, de vor fi adevărate, este cu cuviință a-l ierta fiindcă ți-au spus aceea ce este“.

Ms. 5499, f. 8^r: „S-au sculat și s-au dus la harem, unde era Zombida, împărăteasa lui, carele, văzîndu-l atîta de minios, l-au întrebă pricina ei. I-a spus toate cîte vizîrul i-au zis și cum au hotărît să-l omoară pentru îndrăzneala care o au luat. Care împărăteasa, ca o înțeleaptă ce era, au vrut să-l îmblînzească zîcîndu-i: — Face trebuință, împăratul meu, ca întii să cercetez pentru acestea toate ce el ți-au zis pentru Amptul și, de o fi cu adevărat, cu cale este să-l iert fiindcă ți-au spus aceea care este“.

Ms. 2587, f. 72^r: „Au conăcit într-un han, aproape de poarta cetății și, după ce să odihni pușintel, au chemat pre hangiul carele era om bătrîn și cinstit și i-au zis: — Adevărat să află aici un om ce să numește Ablul, carele covîrșaste pre cei mai mari împărați cu dărnicia și cu mare încuviințarea lui? — Așa, domnul meu, au răspuns hangiul, // (72^r) și de aș avea o mie de guri, nu aș putea să povestesc bogățiile lui și cele cu bunătate isprăviile lui și darurile care în toate zilele arată spre toți ceia ce merg la dînsul“.

Ms. 5499, f. 8^r: „Au conăcit într-un han, aproape de poarta cetății și după ce s-au odihnit pușintel, au chemat pre hangiul carele era un om înfrum-

sefat, bătrîn și i-au zis : — Cu adevărat află-să aici un om pre carele îl chiamă Amp-tul, carele întrece pă cei mai mari împărați la bogăție și la mărire ? — Așa e, boierul meu, au răspuns hangiu, și de aș avea o mie de guri nu aș putea să-ț povestesc bogăția lui și vrednice lucrurile lui și darurile care în toate zilele arată celor ce năzuiesc la dînsul“.

Istoria doamnei carea s-au aflat într-un sac

Ms. 2587, f. 78^r : „Deci, auzînd eu așa, m-am sculat îndată și am alergat spre partea aceea unde să auziia gemătul și împotriva văz un om carele făcea o groapă. Eu, văzînd așa, m-am ascuns după un copaci, ca să văz ce va să se lucreze. Acela, după ce făcu groapa, văzui puînd oarece într-un sac și, acoperîndu-l cu pămînt, fugi. Dar, cînd văzui că au fugit a- // (78^v)-cela, am alergat eu și m-am dus acolo și, săpînd groapa aceea, am scos acel sac și dezlegîndu-l văz că era înlăuntru o prea frumoasă tînără carea să arăta a-ș da suflarea cea după urmă [...] — Pune-m o picătură de apă în gură ca să-m contenească setea cea purtătoare de moarte care mă supără. Eu am alergat degrab și, umplînd cealmeaoa mea de apă, i-am adus și, după ce bău, deschise ochii ei și, uitîndu-se la mine, im zise : — Musulmane, văz că prorocul te-au trimis ca să-m ajuți. Ci te rog, silește-te ca să-m contenească singele din rane, că eu socotesc a nu fi de moarte vătămurile mele ; păzește-m viața și-ț făgăduiesc că nu te vei căi“.

Ms. 5499 f. 20^v : „Deci, auzînd eu așa, îndată m-am sculat și am alergat spre partea aceea unde să auziia glasurile și împotriva văz un om carele săpa o groapă. Eu, văzînd aceasta, m-am tras îndărăt supt un copaci și m-am ascuns pentru ca să văz sfîrșitul. El, după ce au gătit groapa, am văzut că au pus înlăuntru un sac mare și, astupîndu-l cu pămînt, au fugit. Și, după ce am văzut că au fugit, eu am alergat acolo și, rîpăind locul acela, am scos sacul acela și dezlegîndu-l am văzut înlăuntru o frumoasă tînără care să arăta că-ș da sfîrșitul cel de pre urmă [...] // (21^r) — Pune-m o picătură de apă în gura mea ca să mi să potolească setea care în pricinuieste scurtare vieții mele. Și îndată am alergat și am umplut imineaoa de apă și i-am adus de i-am dat în gură. Și, bînd puștică, îndată au deschis ochii și, privîndu-mă, mi-au zis : — Musulmane, văz că prorocul te-au trimis ca să-m ajuți. De silește-te, te rog, a face ca să să oprească singele de pă ranele mele, că eu socotesc că ranele mele nu sînt spre moarte ; păzește-m viața și mă făgăduiesc că nu te vei căi“.

Ca elemente lingvistice comune cu manuscrisele arhetipului B, semnalam în ms. 5499 termeni ca : sg. *livade* 75^v, 78^v, *a conăci* 8^v, *sofietate* 75^v. Construcția *să nu fie aceasta*, avînd valoarea unui adverb de negație, tradusă după ngr. *μη τὸ εἶναι*, se întilnește atît în *Hd*, f. 13^v (*I-au răspuns Calif* : — *Să nu fie aceasta* !) și f. 25^v (*Să nu fi aceasta, împărăteasa mea* !), cît și în *Ha*, f. 74^v (*Au răspuns Calif* : — *Să nu fie aceasta* !) și f. 81^v (*Să nu fie aceasta, împărăteasa mea* !).

Deci, ca și în cazul ms. 2636, apreciem că ms. 5499 reprezintă o copie făcută în Transilvania după traducerea lui Șerban.

Din prezentarea manuscriselor făcute după arhetipul B se constată că acesta a fost reprodus integral sau parțial într-un număr de 12 copii. Pornind de la informațiile oferite de aceste manuscrise, precum și de la alte date obținute din documentele epocii, credem că traducătorul versiunii B este vîtaful Șerban Bodeș, fratele monahului Rafail de la Hurez. Dacă ținem seama de faptul că în ms. II-126 există precizarea că *Halima* a fost copiată

la 1778 și că toate celelalte manuscrise sînt ulterioare acestei date, conchidem că traducerea arhetipului B s-a făcut în perioada cuprinsă între 1762 (anul apariției ultimelor două tomuri ale ediției grecești utilizată de traducătorul român) și 1778 (anul efectuării primei copii a traducerii românești).

V e r s i u n e a C

Ms. 1362 de la BAR este un miscelaneu care între f. 2^r—78^v cuprinde mai multe povești orientale grupate sub titlul: „*Halema*, scoasă după turcie pã rumãnie, 1786, dichemvrie 20°“ (f. 2^r); nu se face nici o precizare referitoare la traducător sau la copist. La f. 78^v se află însemnarea: „Aceasta *Halema* este a stolnicului Cozmi, omul dumnealui biv vel logofăt Scarlat Greci⁴⁹ scrisă în cursul anilor dă la Hristos 1787, isprăvită la luna lui februarie în 6 zile și începută la ghenarie în 20 dă zile, i proci“.

Deoarece din această ultimă notă reiese că *Halima* a fost copiată în primele două luni ale anului 1787, rezultă că anul 1786 indicat la începutul manuscrisului reprezintă data efectuării traducerii, reprodusă de copist împreună cu titlul cărții. Ms. 1362 a fost prezentat de Mircea Anghelescu într-un articol în care analizează comparativ conținutul redacției românești și al ciclurilor de povești orientale ale lui Galland și Pétis de la Croix, preluate de versiunea greacă⁵⁰. Sînt remarcate marile diferențe în ordonarea capitolelor și în privința narațiunii, excluzîndu-se astfel posibilitatea utilizării originalului grecesc. Consemnînd prezența a numeroase cuvinte de origine turcă și chiar a unor fraze întregi în turcește, autorul nu admite totuși ipoteza unui intermediar turcesc, argumentînd prin „lipsa oricărui precedent privind traduceri directe din turcă în română în această epocă“⁵¹.

În ms. 1362 există și neologisme din limba greacă, însă puține ca număr și dintre cele care aveau o largă circulație în epocă (*clironom* 34^v, *a eglendisi* 14^r, *a parigorisi* 50^v, *perierghie* 20^v, 21^r, *a se planisi* 33^r, 62^v). Termenii de origine turcă sînt însă în număr mare, mulți dintre ei avînd o frecvență redusă în limba noastră sau păstrînd aspectul fonetic al etimonului: *bahcea* 51^v, *chisagi* „pungaș“ 35^r, *chiuciuc cișmea* 12^v, *cumbarale* 47^v, *déde* 64^r, *diréci* „catarge“ 7^v, *dulalmá* 47^r, *ghiozboiağıu* 13^v, 14^v, *hanumisa* 64^v, 66^r, *iasacuri* „interdicții“ 77^v, *icram* 33^r, *lalá* 18^v, 22^r, 64^r și *lalaoa* 64^v, *molá* „învățat“ 2^r, *segedeaoa* „covoraș“ 27^v, 28^v, *seişlam* „judecător“ 2^r, 16^r, 31^v, 33^r, *simit* 6^r, *taht* 22^r, 46^r, 49^v, *taxim* „cîntec“ 41^r, *zembil* „paner“ 14^r, 15^r. Notăm glosarea: „*Cavaş başa, adică staroste dă cizmari*“ 78^r. La f. 18^r sînt introduse două cuvinte turcești, explicate apoi în text: „Orbul zicea *maamul* și schiopul zicea *baabut*, adică orbul cerea milă dă la împăratul, iar schiopul cerea milă dă la Dumnezeu“, iar fraza în limba turcă de la f. 18^v, scrisă cu alfabet chirilic, este tradusă în

⁴⁹ Este desigur vorba despre Scarlat Grecianu, cum s-a presupus (BCP), care în perioada mai 1785—martie 1786 fusese vel logofăt al Țării de Sus (Vezi Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, în „Revista arhivelor“, an. XLIX, vol. XXXIV, 1972, nr. 1, p. 129).

⁵⁰ Vezi Mircea Anghelescu, *Observații...*, p. 25—28.

⁵¹ *Ibidem*, p. 27. La această afirmație am remarca totuși că în Țările Române se găseau cunoscători ai limbii turcești și că pînă la acea dată Ienăchiță Văcărescu tradusese *Hatişeriful Sultanului Hamid* (1774) și că parcursese numeroase istorii turcești, astfel încît în anii exilului la Nicopole și Rodos (1788—1790) a putut începe redactarea istoriei sale (Vezi Cornel Cîrstolu, *Ianache Văcărescu. Viața și opera*, București, 1974, p. 177—182).

manuscris „adică dacă nu-ț dă Dumnezeu, ce să-ț facă sultan Maamut“. Prezentăm în continuare un fragment din *Istoria lui Seif Molluc* din ms. 2587 și din ms. 1362, care ilustrează deosebirile mari în ceea ce privește forma și conținutul narațiunii.

Ms. 1362, f. 39^v: „Iar Salmal zise : — Împărate, eu îți voi spune istoria mea și împărăția ta te vei mîhni și vei cunoaște cită inimă rea port eu. Împăratul vru să auză ce au pățit și zise : — Mie-e voia să-m spui pricina ! Și începu într-acest chip a-i spune : — Eu sint fecior de împărat despre latirea // (40^r) întunerecului și am cerut voie de la tată-mieu să mă plimb în țări streine“.

Ms. 2587, f. 161^r: „Au răspuns Seif Molluc : — Domnul mieu, împărate, de vreme ce înălțimea împărăției tale în poruncește să descoperi cele din lăuntru inimii mele, iată // (161^r) că zic cum că, cu toate darurile ce iau de la împărăția ta și cu toată bogăția și cîștigul ce am, simț o mare nestîmpărare la inima mea care foarte amestecă odihna mea și am la inima mea un moliu carele o găurește neîncetat, încît de nemărginita nenorocire în face o răotăte fără de vin decare. Împăratul, auzind acestea, au rămas foarte cu mirare și au socotit ca nu cumvaș și acestuia să i să fie nălucit mîntea spre vreo fată de împărat, după cum veștriului, și-i zise : — Povestește-m dar fără de zăbavă, de vreme că cererea poftei mele este mare ca să ascult patima ta. Molluc au ascultat cuvîntul și au început a povesti într-acestași chip, după cum arată : [...] — Știi prea bine că eu am luat cinstea arătînd împărăției tale că sint fecior răposatului sultanului din Eghipt, adică Misiri, al cărnia nume este Bensefovan și frate sultanului care în zioa de astăzi împărătește Eghiptul, de vreme ce ca un frate mai mare au luat scaunul părintesc. Și cînd eram eu de 17 anș, am găsit într-o zi, după norocire, hazneaoa tătine-mieu deschisă...“.

În privința originalului care a stat la baza traducerii românești, nu dispunem încă de date sigure. Precizarea de la f. 2^r că traducerea s-a făcut „după turcie“ probabil că a fost preluată de tîlmăcitorul muntean din originalul utilizat de el. Deși nu am avut informații în legătură cu conținutul și circulația tipăriturilor sau manuscriselor turcești în secolul al XVIII-lea, numărul mare de neologisme turcești existente în ms. 1362 ne determină să considerăm că va fi existat o versiune turcă (manuscrisă) cunoscută în sud-estul Europei care cuprindea o selecție de basme diferită de compilația grecească tipărită la Veneția și care, tradusă probabil în neogreacă, cu păstrarea a numeroase elemente lexicale turcești, va fi fost utilizată și de tîlmăcitorul român.

În ceea ce privește traducătorul și copistul ms. 1362, considerăm, pornind de la trăsăturile lingvistice ale textului, că ambii erau munteni.

Pentru a ilustra această afirmație, prezentăm câteva exemple : *tovaros* 10^v, 13^v, 40^r; *cocoană* 4^r, 70^r, *cocon* 5^r, 39^v, 69^v, *cocos* 23^v; *suptiori* 51^v; *împrejur* 40^v, 43^r, *jos* 15^r, 20^r, *judecători* 2^r, *junghi* 38^r; *ibomnică* 66^v; *ambar* 28^v, *artan* 60^r; *halai* 2^v, 19^v, 44^v; *seara* 70^r; *dă* 26^v, 31^v, 40^v, *dasupra* 40^v, 60^r, *totdauna* 26^v, *după* „de pe“ 59^v; *pă* 2^r, 5^r; adv. *acolea* 32^v, 41^r, 59^r; lexemele *a înjura* 52^r, 77^r, *noroi* 77^r, *a scuipa* 72^r.

Fără a avea dimensiunile și răspîndirea versiunii lui Șerban, ms. 1362 rămîne un important document care ilustrează trăsăturile limbii literare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, influențele culturale exercitate, preocupările cărturarilor noștri.

V e r s i u n e a D

Ms. *III-128* de la BCU Iași este un miscelaneu greco-român, semnalat de Dan Simonescu printre manuscrisele care conțin fragmente din *Halima*⁵². El cuprinde la început câteva texte grecești, foi albe, iar între f. 167–266⁵³ șase basme din ciclul *O mie și una de nopți*; urmează apoi alte texte în limba greacă, toate scrise de o singură persoană. Deoarece capitolele din *Halima*, aflate în ms. *III-128*, nu au fost prezentate în *BCP*, reproducem mai jos titlurile poveștilor cu paginile respective:

- p. 167 : Istorie pentru trei derviși și cinci stăpîitoare feti den Vavilon, tălmăcită di pe grecească.
- p. 188 : Istorie celui întii derviș, ficioru de împărat.
- p. 197 : Istorie al doile derviși, fiul împăratului.
- p. 225 : Istorie lui al treile derviși, ficior de împărat.
- p. 248 : Istorie Zoidiei.
- p. 260 : Istorie Ainalii.

La sfîrșitul acestor povești, pe pagina 266 se află următoarea notă: „1806, octomvrie 9, s-au gătit de tălmăcit de pe ce grecească moldovinești de mine, Dimitri Holban“⁵⁴. Compararea unor fragmente din acest manuscris cu pasaje din ms. 2587 relevă diferențele dintre texte, iar particularitățile lingvistice certifică exactitatea informației de la p. 266 și anume că ms. *III-128* a fost tradus, independent de alte versiuni românești, de moldoveanul Dimitrie Holban. Reproducem pentru comparare cite un pasaj din ms. *III-128* și 2587.

Istoria celor trei derviși și celor cinci cocoane ale Bagdatului.

Ms. *III-128*, p. 167 : „Tînăra aceea au mers la o ușă închisă și, bătînd în ușă, au ieșit un creștin pre bătrîn și la chip smerit. Ea i-au dat o monedă în mîni, fără să-i vorbască nemică și acesta, ce știe gîndul ei, îndată i-au adus trii garafi pline de vin minunat. Hamalul le-au pus în coșarca lui și au urmat aceluia linere fimei“.

Ms. 2587, f. 30^r : „Cocoana aceea stătu la o poartă închisă și, bătînd poarta, ieși un creștin bătrîn la chip și ciuștit. Ea i-au dat o monedă în mîna fără a nu-i maî zice altceva și el, care știa gîndul ei, îndată i-au adus trei caramfile pline cu vin minunat. Purtătorul de sarcină le-au pus în coșniță și mergea după tînăra cocoană“⁵⁵.

După cum se poate observa și din fragmentul de mai sus, originalul utilizat de Dimitrie Holban pentru traducerea sa este același cu al ms. 2587, adică volumul întii din ediția grecească, apărut în 1757 (reeditat în 1803). Fragmentul din *Halima* aflat în ms. *III-128* este un autograf al traducătorului Dimitrie Holban.

⁵² Ion C. Chișimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare...*, I, 1963, p. 407, nota 2. Manuscrisul este amintit și de I. Zugrav, *lucr. cit.*

⁵³ Numerotarea a fost făcută cu cifre arabe pe fiecare pagină.

⁵⁴ Considerăm că s-ar putea face o legătură între acest Dimitrie Holban și cel din ms. 2941 de la BAR, miscelaneu grec, francez și român.

⁵⁵ Textul corespunzător din ediția greacă *Ἀραβικόν μυθολογικόν* 1757, se află la p. 107–108.

V e r s i u n e a E

Ms. 2432 de la BAR, f. 1^r–112^v, cuprinde traducerea tomului întâi din culegerea de povești orientale *O mie și una de nopți*, în prima compilație grecească. După titlul *Istoriei arăpești*, la f. 1^r se precizează că acestea s-au tălmăcit din limba greacă „la leatu 1808, martie în 28 de Scarlat Barbul Timpeanu“.

Traducătorul acestei cărți este un cunoscut cărturar muntean, care în anul 1808 traduce din neogreacă *Metamorfozele* lui Ovidiu, în 1826 tălmăcește din limba franceză romanul picaresec spaniol al lui Diego Hurtado de Mendoza, *Aventurile lui Lăzărul Torma*, iar în 1840 publică la București *Geografia Țării Românești*, la sfârșitul acesteia adăugînd „și alte chipuri ale dumisale întovărășite de o istorioară pilduitoare din romanțurile lui Volter și de alte daruri filosoficești și moralicești adunate din multe cărți streine“⁵⁶.

În ms. 2432 ordinea capitolelor și conținutul poveștilor coincid întru totul cu cele din volumul întâi din *Ἀραβικὸν μυθολογικόν*, tipărit la Veneția în 1757 (reeditat în 1803).

O comparație făcută între ms. 2432 și ms. 2587, care conține versiunea lui Șerban, relevă numeroase asemănări între cele două traduceri, care nu se pot explica numai printr-un original comun și nici prin faptul că amîndoi cărturarii erau munteni. Mai curînd se poate presupune că Timpeanu este tributar traducerii lui Șerban, pe care va fi cunoscut-o și care l-a influențat în tălmăcirea sa. Pentru demonstrarea acestei afirmații, dăm în continuare câteva exemple din cele două manuscrise:

Istoria lui Sofi Aidn, împăratul Indiei

- Ms. 2432, f. 4^v: Cînd au dat în știre că fratele său îl pohtește la India, cu toată bucuria au priimit și pă dată au și poruncit ca să așaze corturile cele împărătești afară din oraș unde sînt livezile și grădinile ca să conăcească vizirul și să-l aștepte o săptămînă pînă cînd să va găti de călătoria sa. Și numai-decît au trimis toate cele trebuincioase spre odihna și dezmiertarea vizirului și a tovarășilor săi“.
- Ms. 2587, f. 4^r: După ce au aflat că îl chiamă frate-său la India, au priimit cu toată bucuria acest lucru. Deci în grab au poruncit ca să așaze corturile cele împărătești afară din oraș în livezi și în grădini ca să conăcească vezirul și să aștepte pre împăratul o săptămînă pînă să va găti de drum. Și numai-decît au trimis toate cele de trebuință pentru odihna și desfătarea vezi- / / (4^v)-riului și a oamenilor lui“.

Măgariul, boul și plugariul

Ms. 2432, f. 9^v: „Dă vei asculta sfatul meu, îți făgăduiesc că te vei mintu de atîte ostenele. Firea ta te-au înarmat cu toate puterile pentru ca să te aperⁱ și să te arăți înfricoșat, iar tu te lași dă te desfaimă într-acestași chip“.

Ms. 2587, f. 8^v: „De vei a să asculta sfatul meu, îți făgăduiesc că te vei izbăvi de ostenele tale cele multe. Firea te-au într-armat cu toate puterile tale ca să te aperⁱ și să te arăți groaznic și tu te lași de te defaimă într-acestaș chip“.

⁵⁶ Vezi, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, articolul *Timpeanu, Scarlat Barbu*, semnat de Maria Teodorovicl.

Influența versiunii lui Șerban apare firească cunoscându-se marea circulație a copiilor, făcute în toate provinciile române, care denotă aprecierea deosebită de care s-a bucurat. Această influență asupra lui Timpeanu nu este singulară, căci, foarte probabil, și Gherasim Gorjan s-a servit de versiunea lui Șerban pentru alcătuirea traducerii sale *Halima sau Povestiri mitologicești arabești*, publicată pentru întâia dată în anii 1835 (tomurile I, II), 1837 (tomul III), 1838 (tomul IV)⁵⁷.

V e r s i u n e a F

Ms. 5290 de la BAR (fost 6059) conține *Istoriile și întâmplările marelui împărat Carmelezan* și este copiat de moldoveanul Iordachi Ursache în perioada ianuarie 1812 — ianuarie 1814. Marta Anineanu face o prezentare a manuscrisului și încearcă să stabilească o relație între acesta și versiunile grecești, franceze sau germane cunoscute⁵⁸. Pornind de la numeroasele neologisme de origine neogreacă prezente în manuscris, autoarea conchide: „Dacă însă în manuscrisul 2587, tradus de Rafail călugărul, și în ediția lui Gherasim Gorjan, care reproduce ediția grecească prescurtată de la Veneția, povestea nu figurează, putem bănuși că ea se găsea în ediția mare grecească, tipărită tot acolo în 1757”⁵⁹. După cum se poate constata, apar și aici confuziile, semnalate mai sus, privitoare la numărul volumelor ediției *princeps* grecești și la reeditările ei din cursul secolului al XVIII-lea.

Povestirea lui Carmelezan face parte din ciclul *O mie și una de nopți* al lui Antoine Galland și nu a fost inclusă în ediția greacă, în trei volume, din anii 1757 și 1762. Analiza lingvistică indică însă în mod cert un original grecesc; dintre termenii de origine neogreacă prezenți în manuscris, consemnăm: *a deiafendepsi* „a proteja” 59^v, *a eglindisi* 42^v, *herelismos* „salut” 19^r, *poletie sau oras* 69^r, *perierghie*, „grijă” 13^v, *a paligorisi* „a consola” 38^v, *a stenahorisi* „a tulbura, a supăra” 6^r, *Carmelezan* 1^r, 2^r, 4^r etc., *Evnuhus* 6^v. În consecință, se impunea căutarea altei versiuni grecești care să fi fost utilizată pentru efectuarea traducerii românești.

În anul 1791 editorul Polizois Lampanitziotis inițiază, sub titlul *Néa Χαλιμά*, publicarea la Viena a unei noi culegeri de povești orientale, în 4 volume, cuprinzând o selecție diferită de a versiunii grecești anterioare. Nu am putut verifica dacă proiectul editorului s-a realizat în întregime, noi avînd acces doar la volumul I al acestei ediții, aflat la BCU Iași, sub cota II 18042. La sfîrșitul cărții, la p. 246, se află o notă importantă pentru elucidarea problemei în discuție, în care editorul anunță pregătirea volumului al doilea, care urma să cuprindă *Ἱστορία τοῦ Καρμελιτζάν*, și alte povești care nu sînt numite. Credem că va fi apărut și al doilea tom din *Néa Χαλιμά*, care a stat la baza versiunii românești, căci la începutul povestirii, pe f. 1^r din ms. 5290, este introdusă o precizare a editorului grec, păstrată și de traducătorul român, care corespunde anunțului de la sfîrșitul primului volum, (p. 246): „[...] *soltana Halima*, după rînduiala ce au făcut împăratului Aidin, după cum am zis la tomul întîi, au început a-i spune [...]”.

⁵⁷ Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, p. 309.

⁵⁸ Vezi Marta Anineanu, *lucr. cit.*

⁵⁹ *Ibidem*, p. 294.

Este posibil deci ca ms. 5290 să fi fost tradus după volumul al doilea din Νέα Χελιμά, tipărit de Polizois Lampanitziotis la Viena, la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁶⁰.

În privința traducătorului ms. 5290 nu avem încă nici o informație, iar din analiza textului putem doar afirma că era, ca și copistul, un moldovean. Această apreciere o facem pe baza faptului că particularitățile moldovenesti sînt prezente atît la nivel fontetic (acé 1^r, ce „cea“ 30^v, me 49^r, făcé 44^v; chicior 43^r; frumușățile 52^r; fandasi 39^r; au agiuns 32^r, gios 17^r, 44^v), cît și la nivel lexical, mai rezistent la intervențiile copiștilor (bortă 44^v, colb 69^v, crivat 60^v, ogradă 36^v, 71^v).

V e r s i u n e a G

În ms. miscelaneu 3456 de la BAR se află, între f. 373^r — 380^v, un fragment din *Halima*. În nota introductivă de la f. 373^r se fac precizări în legătură cu traducătorul și data efectuării traducerii: „În vreme vechi era un împărat și apucîndu-să la vorbă cu vizăriul său pentru multe cele, au sfîrșit în treburile acele și au început aceste istorii turcești din *Halemaoa* turcească și grecească, tomul întîii, talmăcită moldovenesti de mine, mai gios iscălitul, la anul 1815, martie 12, în vreme Măriii sale domnul nostru Scarlat Alexandru Calimah Voievod. Costachi Năstac“⁶¹.

Afirmația că textul face parte din tomul întîii este desigur o confuzie a traducătorului, căci *Istoria lui Seif Moltuc* este prima poveste din tomul al treilea al primei ediții grecești, care cuprinde selecții din *O mie și una de zile*. Nu se cunoaște nici o altă versiune care să aibă schimbată ordinea basmelor. Costachi Năstac a putut utiliza volumul al treilea din Ἱστορία μισθολογικόν, tipărit la Veneția în anul 1762 și reeditat în anii 1803 și 1815. Compararea făcută între textul lui Năstac și traducerea lui Șerhan din ms. 2587 ne-a dus la concluzia că avem a face cu două versiuni românești diferite, care însă au utilizat același original.

Ilustrăm această afirmație cu un exemplu din *Istoria lui Moltuc* :

Ms. 3456 f. 374^r : „Ficior de împărat Moloc, fă-mi acest bine și-m spune di ești mulțumit au ba. Au răspuns Moltuc : — Ah, împăratul meu, înălțime împărăției tale poate să priceapă de sînt mulțămît au ba ; eu, fiindcă mă aflu supt acoperemintul împărăției tale și plin de toate darurile cu carele mă dăruiești totdeauna, mai mulțămît decît așa nu poate a mai fi. Au răspuns împăratul : — La toate aceste sînt incredințat că sînt așa, dar pofta me este ca să-m spui de este vreun lucru împrotivitori liniștii tale“.

Ms. 2587, f. 161^r : „Șeihzaade Seif, fă-m acest dar să-m spui de ești mulțămît la norocirea ta sau nu. Moltuc au răspuns : — Împăratul meu, înălțimea împărăției tale poate să cunoscă de sînt mulțămît sau nu. Eu, fiind acoperit supt poala împărăției tale și plin de darurile care de apururea împărți cătră mine, nu poci să fii într-alt chip, fără numai foarte mulțămît la această a mea norocire. Zise împăratul : — La acestea sînt incredințat, numai pofta mea este să-m spui de carecumva vreun lucru fii va fi smintind îndestularea voii tale“.

⁶⁰ Nu cunoaștem anul apariției acestui volum.

⁶¹ Lectura acestei note ne aparține; ea diferă în unele locuri de transcrierea din BCP.

În legătură cu ms. 3456, mai consemnăm că povestea din *Halima*, „tăl-măcită moldovenești”, este un autograf al traducătorului Costachi Năstac și că trăsăturile dialectale ale textului confirmă că acesta era moldovean.

C o n c l u z i i

1. În literatura noastră din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, perioadă care coincide cu începuturile modernizării limbii române literare, poveștile orientale din *Halima* s-au tradus de mai multe ori, cele 20 de manuscrise cercetate de noi grupându-se în 7 versiuni care diferă ca dimensiune și importanță.

2. Cea mai veche traducere (versiunea A) s-a făcut după un original încă necunoscut în Moldova înainte de anul 1771 și s-a păstrat în trei copii moldovenești fragmentare (ms. V-15 BCU Iași, ms. 1067 BAR, ms. 5562 BAR).

3. Cea mai amplă traducere (versiunea B) a fost efectuată înainte de anul 1778 de vătaful Șerban Bodeț, fratele monahului Rafail de la Hurez.

În afară de ms. 2587 de la BAR (tomuri I, II, III — Muntenia), care reproduce integral arhetipul B, traducerea lui Șerban s-a păstrat în copii fragmentare după cum urmează⁶²: ms. 11-126 BCU Iași (tomuri I, III — incomplet — Moldova), ms. 5 Biblioteca Mănăstirii Sf. Ioan cel Nou — Suceava (tomuri I, II — incomplet — Moldova), ms. 2861 BAR (tom I — Moldova), ms. 4136 BAR (tom I — Muntenia), ms. 3187 BAR (tom I — Moldova), ms. 5363 BAR (tomuri II, III — fragmente — Muntenia), ms. 1260 BAR (tom I — incomplet — Muntenia), ms. 2563 BAR (tom I — fragment — Muntenia), ms. 5499 BAR (tom II — Transilvania), ms. 5501 (tom I — Muntenia), ms. 2636 BAR (tom III — Transilvania). Numărul total al copiilor păstrate după versiunea B este de 12. În secolul al XVIII-lea nu s-a tradus *Halimaua* în Transilvania, manuscrisele brașovene (nr. 2636 și 5499 de la BAR) fiind copii ale traducerii lui Șerban.

4. Majoritatea traducerilor românești s-au făcut după originale neogrecești (versiunile B, D, E, F, G).

5. Versiunile B, D, E, G au utilizat compilația grecească tipărită pentru prima dată la Veneția în anii 1757 (tomul I) și 1762 (tomurile II și III) și reeditată, la începutul secolului al XIX-lea, în anii 1803 și 1815.

6. Versiunea F a fost tradusă probabil după volumul al doilea din *Νεα Χαλιμά*, editat de Polizois Lampanitziotis la Viena.

7. Pornind de la conținutul poveștilor și de la puternica influență turcă, la nivel lexical, remarcată în versiunile A și C, am apreciat că pentru acestea s-ar putea presupune un izvor oriental (manuscris), pătruns în țara noastră printr-un intermediar (grecesc).

8. Din materialul prezentat reiese largă popularitate pe care au avut-o basmele orientale din *Halima*. Frumusețea poveștilor a determinat traducerea acestora în mai multe rînduri și răspîndirea lor în numeroase copii la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea în toate provinciile românești. Cea mai mare circulație a avut-o traducerea lui Șerban, care a contribuit astfel la formarea gustului artistic, la dezvoltarea și unificarea limbii literare.

⁶² Vom indica în paranteză tomurile cuprinse în fiecare manuscris și provincia în care s-a făcut copia.

LES PREMIÈRES TRADUCTIONS DE *HALIMA* EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'étude s'occupe des premières traductions roumaines, manuscrites, de la célèbre collection de contes orientaux connus aussi sous le titre de *Halima*, traductions effectuées dans les Pays Roumains pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle et le commencement du XIXe, siècle. Jusqu'à présent, il n'y a pas d'accord entre les chercheurs sur le nombre des traductions, les sources utilisées, l'identité des traducteurs ou, du moins, leurs lieux d'origine. C'est pourquoi l'auteur se propose de reprendre les questions par l'étude philologique des manuscrits, en ajoutant aussi quelques renseignements trouvés dans les documents de l'époque. Ses conclusions sont les suivantes :

1. Tous les vingt manuscrits roumains sont groupés en sept versions différentes comme dimensions et comme importance.

2. La plus ancienne traduction (version A), conservée en trois copies moldaves fragmentaires (ms. V-15 BCU Iași, ms. 1 067 BAR, ms. 5 562 BAR), a été effectuée en Moldavie, avant l'année 1771, d'après un original inconnu.

3. La plus ample version (B) c'est l'oeuvre du frère du moine Rafail de Hurez, Șerban Bodeț, qui, à partir de l'édition *princeps* néogrecque (publiée en trois tomes à Venise, en 1757 et 1762), en a réalisé la traduction entre 1762–1778. Exceptant le ms. 2 587 BAR (tomes I, II, III – Valachie), qui reproduit entièrement l'archétype B, la traduction de Bodeț a été conservée dans des copies fragmentaires, comme il suit : ms. II-126 BCU Iași (tomes I, III, incomplet – Moldavie) ms. 5 de la bibliothèque du monastère „Sfintul Ioan cel Nou” de Suceava (tomes I, II – Moldavie), ms. 2 861 BAR (tome I – Moldavie), ms. 4 136 BAR (tome I – Valachie), ms. 3 187 BAR (tome I – Moldavie), ms. 5 363 BAR (tomes II, III, fragments – Valachie), ms. 1 280 BAR (tome I, incomplet – Valachie), ms. 2 563 BAR (tome I, fragment – Valachie), ms. 5 499 BAR (tome II – Transylvanie), ms. 5 501 BAR (tome I – Valachie), ms. 2 636 BAR (tome III – Transylvanie). La supposition que l'oeuvre ait été traduite aussi en Transylvanie au XVIIIe siècle s'est avérée fautive, les manuscrits de Brașov n'étant que des copies de la traduction de Bodeț.

4. La plupart des traductions roumaines (les versions B, D, E, F, G) ont été faites d'après l'original néogrec.

5. Les versions B, D, E, G ont utilisé la compilation grecque éditée pour la première fois à Venise en 1757 (tome I) et 1762 (tomes II et III) et rééditée au début du XIXe siècle, en 1803 et 1815.

6. La version F a été probablement faite d'après le deuxième tome de Νέα Χαλιμά, édité à Vienne par Polizois Lampanitziotis.

7. Quant aux versions A et C on suppose un original oriental (manuscrit) arrivé peut-être dans les Pays Roumains par un intermédiaire (néogrec).

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2